

A referálás újrafelfedezése?

KOLTAY Tibor

Bevezetés

Az információs szakemberek brit szervezete, az Aslib (*Association for Information Management*) referálást oktató kurzusainak beharangozójában azt olvashatjuk, hogy az információs túlterhelés mindenkit érint, és sürgősen szükséges lenne, hogy rendelkezésre álljanak olyan szakemberek, akik a kulcsfontosságú tényeket és véleményeket ki tudják vonni a dokumentumokból, és ezeket pontosan reprodukálni is tudják. A referálási technikák ismerete nélkülözhetetlen a szelektív információterjesztésben, a tájékoztató szolgálatokban, a kutatómunka területén és a jelentések írásában.¹

Sokszor temették már, azonban a referálás túlélte számos technológiai változást, tehát van jövője, mivel a referátum maradt az információk közötti tájékozódásunk kiemelkedően fontos eszköze – egyelőre legalábbis – annak ellenére, hogy folyóiratcikkek elektronikus teljes szövege egyre nagyobb mértékben áll rendelkezésre. *David Nicholas* és munkatársai 2007-ben tréfásan meg is jegyezték, hogy a kiadóknak talán nem is a teljes szövegekhez való hozzáférést kellene megfizettetniük, hanem a referátumok szövegének az elérését. Tegyük hozzá, hogy az utóbbiak általában ingyenesen, előfizetés nélkül érhetők el, ráadásul több digitális könyvtár előbb a referátumokat mutatja meg, csak azután lehet hozzáférni a teljes szöveghez.²

Referátumokat továbbra is elsősorban emberi, intellektuális erőfeszítéssel tudunk létrehozni. *Lengyelne Molnár Tünde* is kiemeli ezt, miközben figyelemre méltó eredmények felmutatásával kutatja a gépi kivonatkészítést.³

Peter Hernon és *Candy Schwartz*, a tekintélyes *Library & Information Science Research* című folyóirat szerkesztői 2010-ben megjelent írásukban többek között arra hívják föl a figyelmünket, hogy sokan, akik nem publikálnak, nem is tudják, hogy a szakmai és tudományos folyóiratokban megjelenő autoreferátumokat jellemzően nem a szerkesztők, hanem a szerzők írják. Megjegyzik azt is, hogy számos cikkre azért nem hivatkoznak, mert az elfoglalt olvasók a referátumok alapján választják ki azokat a cikkeket, amelyeket el is olvasnak; márpedig, ha az autoreferátum rossz, a cikkre sem figyel fel az olvasó.⁴ A referálás tehát nemcsak a könyvtárak és könyvtárosok vagy a tág értelemben vett információs szakma ügye. Aki valamely szakterület kutatójaként tudományos folyóiratokban közöl cikkeket, előbb-utóbb szembetalálkozik azzal a kihívással, amelyet az autoreferátumok írása jelent. Bizonyára nem véletlen, hogy *Hernon* és *Schwartz* írása a tág értelemben vett és főként elektronikus, digitális témákat érintő könyvtári szakirodalmat szemlélő elektronikus periodikum, a *Current Cites* szerkesztőinek is felkeltette érdeklődését.⁵

A téma iránti megnövekedett érdeklődést mutatja, hogy a referálással kapcsolatos kutatások történeti áttekintése is rendelkezésünkre áll, és a témát még mindig újabb és újabb elméleti megközelítésben tárgyalják.⁶ A referálást tehát igazából nem kell újra felfedeznünk, inkább csak arról van szó, hogy ne feledkezzünk meg róla. Az alábbi néhány gondolat ennek jegyében olyan kérdésekre reflektál, amelyekkel eddig nem foglalkoztunk, vagy nem foglalkoztunk eleget.

Professzionális információsűrités

Referátumot írni nem könnyű: mentális energiát, lankadatlan figyelmet és önfegyelmet igényel.

Cserében viszont minden új szöveg kézbevétele lehetővé teszi a referáló számára, hogy elsajátítsa az adott dokumentum tartalmát. A szakmai közönség elismeréssel adózhat neki a jól megírt referátumért, ráadásul a referálás lehetőséget nyújt arra, hogy fejlessze íráskészségét, nyelvi kompetenciáját és hozzájáruljon a tudományos információ terjesztéséhez.⁷

Közben a Web 2.0-án igen sok amatőr tartalommal találkozunk.⁸ Ez azonban a referálást érinti a legkevésbé, bár *Carol Tenopir* felhívja a figyelmet arra, hogy a jó minőségű és megbízható információt szolgáltató intézményeknek jelentős kihívást jelent a felhasználók által létrehozott és a professzionális jellegű tartalmak együttélése.⁹ Ez a kihívás azonban elsősorban a tartalmi feltárás területén jelentkezik, hiszen a címkézés, a folkszonómiák (*Csepeli György* szavaival a népi indexelés¹⁰) felfoghatók a könyvtárak munkájának konkurenciájaként is. *Walt Crawford* viszont azon a véleményen van, hogy – az egyetemi könyvtárak legalábbis – továbbra is hasznát látják majd a szakemberek által elvégzett indexelésnek és referálásnak, mivel a professzionális információszerzésnek fontos helye van.¹¹ A referálás tehát még mindig jellemezhető azzal a megállapítással, hogy figyelmünk középpontjában továbbra is a globális információcserének kell állnia, és a kutatónak nincsen ideje minden, a kutatása szempontjából releváns dokumentumot elolvasni. Ez ugyanúgy érvényes ma, mint ahogyan száz éve is az volt.¹² Mindez azt is jelenti, hogy szükség van szakemberekre. A referálásban legalábbis, hiszen ennek lényege a professzionális információsűrités.¹³

Az olvasás

Ahogy az viszonylag közismert, a referálás során olyan olvasási technikákat alkalmazunk, amelyek eltérnek a más célú olvasásoktól, hiszen fogalmak azonosítására és kiválasztására irányulnak.¹⁴ Ezért is nevezhetjük ezt *dokumentációs* (célú) *olvasás*nak. A dokumentációs olvasás fontos mennyiségi jellemzője az elolvasandó szöve-

gek viszonylag nagy mennyisége, ami főként a más célú olvasásokhoz viszonyítva mutatkozik meg. Nem egyedüli, de kapcsolódó minőségi jellemző, hogy az olvasás és az olvasás eredményeként megvalósuló szövegértés kizárólagos célja az elsődleges szöveg értelmezése, elemzése, reprezentációk (szurrogátumok) létrehozása, amelyek generálása a megértést azonnal (vagy legalábbis viszonylag rövid időn belül) követi. Éppen ezért sokkal nagyobb a tevékenység tudatossága is.¹⁵ Tudjuk, hogy a referálás során alkalmazott *dokumentációs célú olvasás* technikája bizonyos mértékig hasonlít a tudományos kutatás céljából folytatott olvasás módszeréhez. *A tudományos kutatás céljára végzett olvasás* a szöveg elmélyült és egyben kritikai tanulmányozását igényli. Az ismert tényeket ismert módon tárgyaló szövegrészeket nem olvassuk el, hanem csak áttekintjük. Ez az olvasás tehát messzebbmenően válogató jellegű. A kiválogatott, átolvasásra érdemes szövegrészeket nem memorizáljuk, hanem kijegyzeteljük vagy aláhúzzuk.¹⁶ A referálás során sem a teljes szöveg átolvasásáról van szó, hanem csak az önálló megállapításokat, új eredményeket, munkamódszereket közlő szövegrészek elolvasásáról. Az egyéb szövegrészeket csak viszonylag felületesen olvassuk el, míg a kiválasztott szövegrészeket rendkívül alaposan kell elolvasnunk.

Aki sikeres akar lenni bármilyen írásmű létrehozásában, annak nem elég a felületes olvasás és a szövegek egyszeri, gyors elolvasása. Tudnunk kell, hogy félreértelmezhetjük az olvasott szöveget, és téves következtetések vonhatunk le belőle, ezért célszerű figyelni arra, hogy beleképzelünk-e valamit a szövegbe vagy hozzáadunk-e valamit, és össze is kell vetnünk gondolatainkat a szöveggel.¹⁷ Mindez magától értetődőnek tűnhet, ha nem feledkezünk meg arról, hogy az olvasás és a szövegértés között lényegi összefüggés van, amely az olvasó és a szöveg közötti interakcióra alapozódik. Az olvasás folyamatában jelentéseket alkotunk, amelyek alapját egyaránt adják a szövegbeli útmutató jelek és elvárásaink. Nincsenek viszont a szövegben felfedezésre váró, kész jelentések,

és a szöveg értelme sohasem lesz teljes és explicit. Az olvasás ettől függetlenül adekvát lesz a kitűzött célok elérése szempontjából. Mindez kreativitást igényel, ami azonban nemcsak az olvasás előfeltétele, hanem a szövegek bármiféle interpretálásához is szükséges.¹⁸

A referálást természetesen speciális kommunikatív szándék és az olvasással szemben támasztott sajátos elvárás jellemzi. Tudjuk, hogy a referáló a felhasználó nevében „előolvassa” az eredeti szöveget.¹⁹ Ez azt jelenti, hogy elolvassa a szöveget és feltárja jelentését, még hozzá abból a célból, hogy referátum készülhessen belőle. Az olvasói elvárások ilyen módon nem a referáló saját elvárásai, hanem célközönség, azaz a referátumok potenciális felhasználóinak az elvárásai. Az olvasás során konstruált jelentések a releváns információ megtalálását szolgálják, ilyen módon a – fentebb említett – adott cél elérése szempontjából adekvátak.

A kritikai olvasás

Jól tudjuk, hogy a referálás lényegi alkotóeleme a kritikai gondolkodás, és ilyen módon egyértelműen kapcsolatba hozható az információs műveltséggel.²⁰ Mindennek fontos része a kritikai olvasás. A kritikai gondolkodás fontosságáról alkotott elképzelések alapja, hogy a tudás és a gondolkodás nem választhatók el egymástól, bár gyakran egymástól elkülönítve kezeljük őket. A tudás a gondolkodás terméke, elemzését gondolkodás útján végezzük el, megértéséhez gondolkodnunk kell. Voltaképpen csak tudatunkban létezik, és ha gondolkodunk, az kritikai gondolkodást jelent, mivel a megértett és megokolt tudás a kritikai tudásban és a kritikai tudás által működik.²¹ (Tudjuk persze, hogy tudás és az információ közötti kapcsolat jóval összetettebb ennél, és számos a fentitől eltérő elképzelés létezik természetükről.²²)

Mindazonáltal a kritikai gondolkodás és olvasás általános megközelítése, valamint a referálásban való felhasználása között különbségek vannak. A kritikuson gondolkodók felismerik, hogy olva-

sáskor mindig egy meghatározott és korlátozott perspektívát használunk. Ennek megfelelően a kritikusan gondolkodó azt is tudja, hogy haszonnal jár, ha más perspektívákat is figyelembe vesz; egyúttal egészséges szkepszissel olvas, viszont nem kételkedik az olvasottakban, és nem utasítja el, amíg nem értette meg.²³

A referálás kontextusában a szkepszis kevésbé fontos abban az értelemben, hogy a referálók olyan szövegekkel dolgoznak, amelyek valamilyen minőségbiztosításon, többnyire lektoráláson mentek át, ami nem jelenti azt, hogy a referálónak ne volna lehetősége arra, hogy elutasítsa az eredeti dokumentumban talált gondolatokat. (Erről viszont majd a kritikai referátumok kapcsán szólnunk.)

Írás és olvasás

A referátumkészítés és a rokon műfajok (annotáció, tömörítvény) létrehozása az a tevékenység, amelynek során a legszorosabb kapcsolatot találjuk az írás és olvasás között.²⁴

Aki ír, annak az a célja, hogy gondolatait szöveges formába öntse. Aztán elolvassa a saját maga által létrehozott szöveget, hogy új gondolatai támadjanak, majd döntéseket hozzon arról, hogy még mit kell írnia, s hogyan szervezze szövegét. A szövegekre való reflektálás ugyanakkor magában foglalja az információkeresés analitikus tevékenységét is.²⁵

Következésképpen az információ keresése, az olvasás és az írás nem függetlenek egymástól: egy időben zajlanak és egymást határozzák meg összetett módon. Az írás két fő folyamatcsoport komplex hálózata. Az egyik az íráshoz szükséges információkhoz kapcsolódik, míg a másik az információ szöveggé alakítását foglalja magában. A szükséges információkat össze kell gyűjteni, és az egyes információk között kapcsolatokat kell teremtenünk. A gyűjtés eszköze az olvasás, a kapcsolatok kiépítése pedig a kiválasztás, a rendezés, a különbségtétel és a fontosság szerinti rangsorolás, a régi és az új információk szintézise részfolyamatai során valósul meg, s része

annak megállapítása is, hogy van-e szükség további információra. Az olvasás saját szövegünk ellenőrzését is jelenti abban az értelemben, hogy írás közben azzal majdnem párhuzamosan olvasuk az éppen leírtakat.²⁶

Ennek kapcsán megint eszünkbe jut a Web 2.0: tudjuk ugyanis, hogy meghatározó sajátossága az interaktivitás. Lassan közhely, hogy a Web 2.0 eszközeinek széles körű elterjedésével a felhasználók egyre inkább kettős szerepet töltenek be; egyszerre befogadók (fogyasztók) és egyúttal az információ létrehozói is. Ez a kettősség megjelenik a készség, az olvasás és írás vonatkozásában is: korunk olvasói egyben írók is.²⁷ Ebből következően a két tevékenység kognitív folyamatai összekapcsolódnak és egyre kevésbé választhatók el egymástól időben és térben.²⁸ Azonban a referálás esetében ez mindig is hasonló volt, bár kevésbé kötődött digitális eszközökhöz. Ugyanúgy megvolt benne a *funkcionális olvasás (mining)* is, melynek lényege az aktuálisan szükségesnek tartott információ adott dokumentumból való kinyerése, és ami a digitális közegben fokozott szerephez jut.²⁹

Kritikai referátumok

Mivel a kritikai referátumok kérdése a referátumok objektivitásával függ össze, viszonylag jól ismert problémával állunk szemben. Az objektivitásnak közismerten van egy abszolút szintje. Ezt az a jól ismert, sőt szabványokban is megerősített (bár sokak által megszegett) előírás testesíti meg, mely szerint a referátumban nem szerepelhet semmi sem, ami nem fordult elő az elsődleges szövegben.³⁰ Tudjuk ugyanakkor, hogy az objektivitás szintje magukban az eredeti szövegekben is különböző lehet. Azt gondolhatnánk, hogy ezzel nem kell törődnie a referálónak, ahogyan a könyvtárban található dokumentumok objektivitásával sem szoktunk törődni. Az internet és a Web 2.0 világában azonban éppen a minőségbiztosítás eddigi hagyományos, megszokott és jól ismert eszközei tűnnek el. Ilyen módon igencsak releváns ez a kérdés,

még ha – éppen a fentiekből következő módon – a referálást érinti is a legkevésbé.

Az eredeti dokumentumok objektivitása kapcsán tehát el kell mondanunk, hogy a referátumok alapjául szolgáló folyóiratcikkekben található információ mennyiség eleve alacsonyabb, mint a tudományos kutatás során keletkező információé. A tartalom is torzulhat, mivel az a tendencia, hogy a cikkben a szerző ne mutassa be minden elképzelését, adatát, eredményét stb. Ráadásul a cikkek úgy mutatják be a kutatás folyamatát, mint ami pontos, egyszerű és hasznos, eredményei pedig elkerülhetetlenek, ezért aztán a cikkbe nem kerülnek be a tévutak, a hibák és a nehézségek.³¹

Van ugyanakkor az objektivitásnak egy relatív szintje is; ennek természetét leginkább a kritikai referátumok létjogosultsága körüli – fentebb már említett – viták mutatják meg. A legtöbben az értékelést, kritikai észrevételeket nem tartalmazó referátumokat tartják csak elfogadhatónak mondván, hogy az értékítélet egyetlen elfogadható formája az, ha egy-egy adott munkát csak nagyon röviden referálunk vagy nem is közlünk róla referátumot. A referáló folyóiratokban ugyanis nincs hely arra, hogy a szerző úgy válaszoljon a referátumban megjelenő kritikára, ahogy azt egy (elsődleges) folyóiratban megteheti.³² Sokan ugyanakkor a kritikai referátumokkal szemben inkább megengedők, hozzátéve, hogy a legtöbb referáló szolgálat nem engedi meg ezek alkalmazását, mert figyelembe veszi, hogy az olvasók szívesebben alakítják ki maguk a véleményüket. A cikkek egyébként is szakértői bírálaton mentek át, ráadásul a referáló véleménye nem feltétlenül érvényesebb, mint a szerzőé.³³

Minden jól megalapozott ellenérv és tiltás ellenére mégis találkozunk kritikai referátumokkal. Ennek tanulságos példáját szolgáltatja a *Mathematical Reviews* esete. Ennek a nagy presztízsű orgánumnak már a neve is zavart okoz. A *review* szó láttán ugyanis nem referátumokra, hanem recenziókra gondolunk. Ha ebben a kérdésben autentikusnak tekinthetjük a Wikipédia vonatkozó szócikkét, akkor azt látjuk, hogy referáló

adatbázisként azonosítják, viszont – az ezen e téren nem ritka terminológiai zűrzavarnak megfelelően – a *review* szó is előfordul a szövegben.³⁴ Az adatbázis útmutatója felhívja a referálók figyelmét arra, hogy pozitív és negatív kritikát is gyakorolhatnak. Az utóbbiaknak azonban objektívnak, pontosnak kell lenniük, dokumentálni kell őket, továbbá kifejezésformájuknak ki kell elégítenie a jó ízlés követelményeit. A homályos kritika sérti a szerzőt, és nem szolgál tanulsággal a felhasználók számára. Ha az adott írás egy korábbi munkát ismétel, azt hivatkozásokkal kell igazolnia a referálónak, ha tévedésre bukkan, pontosan le kell írnia, miben is áll az.³⁵

Az útmutató szerzői nyilvánvalóan tudatában vannak annak a ténynek, hogy a kritikai referátumokkal szembeni ellenérv etikai természetű. Az adatbázisokban sincs mód arra, hogy a szerző válaszoljon a referátumban megjelenő kritikára úgy, ahogy azt egy szakfolyóiratban megteheti,³⁶ ezért tudatják, hogy nem közlik a szerzők válaszait a referátumokban megjelenő kritikákra.³⁷

Jegyzetek

1. Abstracting and summarising quickly and accurately. Aslib, 2008. http://www.aslib.com/training/onsite_courses/abstracting.htm [2010. július 14.]
2. NICHOLAS, D., HUNTINGTON, P., JAMALI, H. R.: The use, users, and role of abstracts in the digital scholarly environment. = *The Journal of Academic Librarianship*, 33. vol. 2007. 4. no. 446–453. p.
3. LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde: Emberi vagy gépi kivonatolás? = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 56. évf. 2009. 10. sz. 466–474. p.
4. HERNON, P., SCHWARTZ, C.: Editorial: Writing an abstract. = *Library & Information Science Research*, 32. vol. 2010. 3. no. 173. p.
5. Current Cites. June 2010 (Ed.) Roy Tennant <http://lists.webjunction.org/currentcites/2010/cc10.21.6.html> [2010. július 9.]
6. IZQUIERDO ALONSO Mónica – MORENO FERNÁNDEZ, Luis Miguel: Perspectives of studies on document abstracting: Towards an integrated view of models and

- theoretical approaches. = *Journal of Documentation*, 66. vol. 2010. 4. no. 563–584. p.
7. CREMMINS, E. T.: *The art of abstracting*. Philadelphia, PA: ISI Press, 1982.
 8. GODWIN, P.: *Information Literacy in the age of amateurs*. = *ITALICS*, 5. vol. 2006. 4. no. (special conference issue): <http://www.ics.heacademy.ac.uk/italics/vol5iss4/godwin.pdf> [2009. szeptember 1.]
 9. TENOPIR, C.: *Online databases: new order, new thinking*. = *Library Journal*, 133. vol. 2008. 1st of May: <http://www.library-journal.com/article/CA6551205.html> [2011. október 11.]
 10. CSEPELI György: *Wikitudás*. = *Kritika*, 37. évf. 2008. 4. sz. 2–4. p.
 11. CRAWFORD, W.: *Futurism and Libraries*. = *Online*, 33. vol. 2009. 2. no. 58–60. p.
 12. HAWKINS, D.T. - BRYNKO, B.: *NFAIS: the next 50 years*. = *Information Today*, 25. vol. 2008. 4. no. 1–5. p.
 13. KOLTAY Tibor: *A referálás elmélete és gyakorlata*. Bp.: Könyvtári Intézet, 2003.
 14. KOLTAY Tibor: *Az olvasás a tartalmi feltárás folyamatában*. = *Könyvtári Figyelő*, 50. évf. 2004. 1. sz. 54–58. p.
 15. FARROW, J.F.: *A cognitive model of document indexing*. = *Journal of Documentation*, 47. vol. 1991. 2. no. 149–166. p.
 16. POLZOVICS Iván: *Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok terén*. Bp.: OMKDK, 1962. 251–252. p.
 17. TAYLOR, R.S.: *Value-added processes in documentbased systems: abstracting and indexing services*. = *Information Services and Use*, 4. vol. 1984. 3. no. 127–146. p.
 18. WIDDOWSON, H.: *The process and purpose of reading. Explorations in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 1979, 171–83. p.
 19. COLLISON, R.L.: *Abstracts and abstracting services*. Santa Barbara, CA: ABC Clio, 1971.
'Competence' (2008) - lásd *Wikipedia*
 20. KOLTAY Tibor: *Az információs műveltség és a referálás*. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 17. évf. 2008. 3. sz. 29–31. p.
 21. PAUL, R.: *Critical thinking: what every person needs to survive in a rapidly changing world*. Santa Rosa, CA: Foundation for Critical Thinking, 1993.
 22. ROWLEY, J.: *The wisdom hierarchy: representations of the DIKW hierarchy*. = *Journal of Information Science*, 33. vol. 2007. 2. no. 163–180. p.
 23. PAUL i.m.
 24. USO, E. – PALMER, J.C.: *A product-focused approach to text summarisation*. = *Internet TESL Journal*, 4. vol. 1998. 1. no.: <http://iteslj.org/Articles/Juan-TextSummary.html> (2010. július 29.)
 25. ATTFIELD, S., BLANDFORD, A., DOWELL, J.: *Information seeking in the context of writing: a design psychology interpretation of the "problematic situation"*. = *Journal of Documentation*, 59.vol. 2003. 4. no. 430–53. p.
 26. KWAN, B.: *The nexus of reading, writing and researching in the doctoral undertaking of humanities and social sciences: implications for literature reviewing*. = *English for Specific Purposes*, 27. vol. 2008. 1. no. 42–56. p.
 27. BEESON, I.: *Judging relevance: a problem for e-literacy*. = *ITALICS*, 5. vol. 2006. 4. no. (special conference issue) : <http://www.ics.heacademy.ac.uk/italics/vol5iss4/beeson.pdf> [2009. szeptember 1.]
 28. GOLDEN Dániel: *Az elektronikus olvasás mintázatai*. = *Információs Társadalom*, 9. évf. 2009. 3. sz. 85–93. p.
 29. Uo.
 30. *Guidelines for abstracts, ANSI/NISO 239.14-1997, Revision of ANSI 239.14-1979 (R1987)*. Bethesda, MD: NISO Press.
 31. TRAWINSKI, B.: *A methodology for writing problem structured abstracts*. = *Information Processing and Management*, 25. vol. 1989. 6. no. 693–702. p.
 32. ASHWORTH, W.: *Producing and using abstracts*. In: W.E. Batten (ed.): *Handbook of special librarianship*. London: Aslib, 1975. 124–152. p.
 33. MAIZELL, R.E. – SMITH, J.F. – SINGER, T.E.R.: *Abstracting scientific and technical literature: an introductory guide and text for abstractors and management*. New York: Wiley Interscience, 1971.
 34. *Mathematical Reviews. Wikipedia szócikk 2010*. http://en.wikipedia.org/wiki/Mathematical_reviews [2010. augusztus 4.]
 35. *Guide for reviewers 2008*. = *Mathematical Reviews Database* = <http://www.ams.org/authors/guide-reviewers.html> [2008. augusztus 6.]
 36. ASHWORTH i.m.
 37. *Guide for Reviewers*